

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Переглянуто й уточнено склад критеріїв, застосовних до оцінки регіональної продовольчої безпеки. Визначено проблемні області для формулювання пріоритетних напрямів державного регулювання.

It is revised and specified composition of criteria applicable to estimation of regional food safety. Problem regions are certain for formulation of priority directions of the state adjusting.

Зміст поняття продовольчої безпеки як для національного, так і для регіонального рівня повинен розкриватися в системі критеріїв і показників, що дають змогу всебічно охарактеризувати її поточний стан, динаміку і тенденції зміни. Необхідність вироблення такої системи визначається об'єктивними потребами управління продовольчою безпекою на регіональному рівні, при цьому особливо важливою є наявність формалізованих критеріїв і показників, що дозволяють як якісно, так і кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки конкретного регіону. Такі показники можуть слугувати як базою для порівняння стану продовольчої безпеки в окремих регіонах і країні в цілому, так і основою для формулювання цілей державного регулювання АПК і продовольчого ринку та прийняття управлінських рішень (вироблення плану дій у стратегічній і короткостроковій перспективі).

Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні учені. Серед українських авторів слід виділити Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, Л. Дейнеко, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Юрчишина та ін. Серед зарубіжних теоретиків питаннями забезпечення продовольчої безпеки займалися В. Балабанов, Е. Борисенко, Е. Серова та ін.

Метою статті є переглянути й уточнити склад критеріїв, застосовних до оцінки регіональної продовольчої безпеки; визначити проблеми для формулювання пріоритетних напрямів державного регулювання.

З нашої точки зору, запорукою ефективності регіональної системи продовольчої безпеки (забезпечення якої, як було показано, є багатоаспектною проблемою і передбачає врахування багатьох чинників) є наявність процедур комплексної діагностики її стану, яка дає змогу врахувати взаємозв'язок різних чинників.

Адекватна система показників повинна характеризувати стан

основних чинників продовольчої безпеки. Як найважливіші чинники пропонується розглянути такі [2, с. 69]:

- 1) рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування;
- 2) стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення;
- 3) обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення;
- 4) якість і безпека продовольства.

На сьогодні серед вітчизняних дослідників немає єдиної точки зору щодо системи критеріїв і показників, що дають змогу всебічно охарактеризувати стан регіонального агропромислового комплексу і ринку продовольства з погляду забезпеченості продовольчої безпеки. Для національного рівня існують загально визнані критерії і показники продовольчої безпеки, проте в рамках справжньої роботи для рівня регіону нагальним є завдання розширення кола таких показників і уточнення критеріїв з урахуванням специфіки регіону, рівня забезпечення продовольчої безпеки (очевидно, що склад критеріїв для даного рівня відрізнятиметься від загальнонаціонального) [3, с. 98; 5, с. 158; 6, с. 89].

Для регіонального рівня вимога дотримання продовольчої незалежності може виявитися нездійсненною для багатьох регіонів. Більш того, імператив досягнення самозабезпечення продовольством (з метою забезпечення безпеки) для регіонального рівня, на відміну від національного, втрачає свою гостроту.

По-перше, прояв зовнішніх загроз, які зумовлені іншими утвореннями того самого рівня (інших регіонів) або соціально-економічною ситуацією в країні в цілому менш вірогідно, ніж прояв загроз національній безпеці з боку інших держав (боротьба за ринки збуту, економічна блокада тощо) або світових ринків.

По-друге, цикли регіонального відтворення продовольства, володіючи світовими властивостями цілісних систем, входять як підсистеми до соціально-економічного комплексу країни, балансують зрештою на національному рівні. Як було зазначено раніше, у формуванні ресурсів, що забезпечують процес відтворення в регіоні, значну роль виконують міжрайонні економічні і соціальні зв'язки. Обмін продуктами праці, територіальний перерозподіл матеріальних і фінансових ресурсів, міжрайонна міграція населення, інформаційні потоки – все це зумовлює відкритий характер економіки регіону як необхідна умова ефективності його економіки, заснованої на територіальному поділі праці.

Найважливішим показником рівня продовольчої безпеки слугує калорійність добового раціону харчування населення (і пов'язана з нею загальна кількість продуктів харчування на душу населення), тобто показник обсягу споживання (у стратегічному або натуральному еквіваленті) і відповідності його міжнародним нормам [1, с. 67].

На нашу думку, потребує перегляду й уточнення як склад критеріїв, застосованих до оцінки регіональної продовольчої безпеки, так і їх значення для даного рівня. При цьому повинні бути відображені два основні моменти: адекватна продовольча забезпеченість населення регіону і можливість її збереження або поліпшення в довгостроковій перспективі, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз. Така постановка питання дає змогу урівноважити регіональні інтереси доступності продовольства в короткостроковій перспективі і стратегічної орієнтації на стале відтворення АПК регіону, розвиток його потенціалу і насичення регіонального продовольчого ринку власною продукцією.

Найзагальнішими критеріями забезпеченості продовольчої безпеки регіону, на нашу думку, можуть бути:

1) відповідність рівня і структури кінцевого споживання продуктів харчування раціональним фізіологічним нормам здорового харчування. Даний критерій характеризує економічну і фізичну доступність продовольства населенню регіону;

2) наявність виробничого потенціалу сфер АПК, достатнього для виробництва основних (життєво важливих) продуктів харчування в обсязі й асортименті, який дає змогу виконати вимогу п. 1 при безпечному рівні регіонального експорту-імпорту продовольства. Цей критерій характеризує необмежену в часі здатність АПК регіону підтримувати продовольчу забезпеченість і гарантувати захист від зовнішніх загроз продовольчій безпеці. Наявність і стан природних ресурсів сільськогосподарського призначення, що служить необхідною умовою сталого відтворення в АПК, так само повинно бути відображене у складі даного критерію;

3) відповідність обсягів і структури експорту-імпорту продовольства безпечному для даного регіону рівню, що визначається можливостями економічно доцільного виробництва основних (життєво важливих) продуктів харчування в регіоні. Даний критерій безпосередньо встановлює безпечне співвідношення внутрішньорегіонального виробництва і міжрегіональної торгівлі;

4) відповідність якості і безпеки продовольства вимогам санітарно-гігієнічних екологічних і епідеміологічних стандартів здорового харчування. Даний критерій характеризує вимогу дотримання якості продовольства для забезпечення продовольчої безпеки.

Наведені вище критерії повинні знайти свій вираз у низці показників, що кількісно визначають стан продовольчої безпеки відповідно до цих критеріїв. Для кожного з основних критеріїв можливе визначення низки показників, з яких один є найістотнішим для характеристики продовольчої безпеки за даним критерієм. Так, для характеристики безпечного рівня імпорту основним показником є коефіцієнт самозабезпечення, розрахований на вартісній або енергетичній основі. Такі показники можуть

розраховуватися безпосередньо або бути комплексними показниками, що складаються з декількох складових.

Як було показано, чинники, що визначають ступінь продовольчої безпеки регіону в сучасних умовах, можуть мати короткостроковий характер дії. До довгострокових чинників належать:

- групи населення, що живуть за межею бідності і не мають достатнього доходу для придбання мінімального набору продуктів харчування;

- населення територій, продовольче постачання яких не забезпечується ринковими механізмами через зовнішні чинники (наприклад, транспортну недоступність);

- незбалансованість харчування з певних складових, що призводить до втрати здоров'я нації або окремих груп населення;

- низький контроль над безпекою продуктів харчування, через що продовольство стає загрозою життю і здоров'ю нації;

- виснаження природного потенціалу аграрного виробництва в країні призводить до зниження рівня продовольчого забезпечення нації;

- низький матеріально-технічний, фінансовий, науково-технологічний потенціал сталого відтворення сфер АПК.

До чинників короткострокового характеру, які несуть потенційну загрозу продовольчій безпеці регіону, належать такі:

- нестабільність аграрного виробництва і можливість природних катаклізмів, що знижують продовольче забезпечення в окремі періоди;

- велика залежність продовольчого забезпечення регіону від зовнішніх джерел на фоні нестабільної кон'юнктури національного та світових ринків і валютних надходжень від імпорту;

- нестабільне зовнішньополітичне становище країни у світі може призвести до торгового ембарго та інших подібних санкцій.

Показники, що застосовуються для оцінки рівня регіональної продовольчої безпеки, можуть бути як абсолютними, так і відносними. Абсолютні показники (наприклад, валовий продукт сільського господарства регіону, вартість мінімального набору продуктів харчування) є важливими характеристиками стану АПК і продовольчого ринку регіону. Проте більшість з них дає змогу тільки побічно оцінити рівень продовольчої безпеки. Тому особлива роль у системі показників продовольчої безпеки належить відносним показникам, що робить можливим визначення рівня явищ, які характеризують продовольчу безпеку, і зіставлення стану продовольчої безпеки в різних регіонах незалежно від міжрегіональних відмінностей у структурі та рівні виробництва і споживання продовольства. При цьому для повнішого аналізу продовольчої безпеки регіону такі показники повинні бути доповнені розрахунком абсолютних величин.

Визначення значень названих основних показників дає змогу порушити питання кількісної характеристики рівня продовольчої безпеки

регіону на основі найзагальнішого інтегрального показника – індексу продовольчої безпеки регіону IFS. Останній може бути розрахований як середньозважене значення його показників, при цьому може бути розрахований індекс поточної і довгострокової продовольчої безпеки з використанням різних вагових оцінок показників [4, с. 76].

Аналіз стану продовольчої безпеки регіону, відповідно до встановлених критеріїв, може здійснюватися за вказаними чотирма напрямками шляхом деталізації і розрахунку показників у динаміці за багату років, що характеризують поточний стан і тенденції зміни цього стану.

Для характеристики стану споживання продовольства в регіоні можуть бути розглянуті такі показники:

1. Склад і структура населення регіону, що дають змогу виявити частку міського і сільського населення, населення працездатного віку, пенсіонерів, а також очікувану тривалість життя при народженні.

2. Величина прожиткового мінімуму, вартість мінімального продовольчого кошика порівняно із середньомісячною зарплатою і виплатами соціального характеру, середньомісячною пенсією. Кількість населення з доходами, що нижче за величину прожиткового мінімуму. Частка витрат населення на купівлю продуктів харчування у структурі витрат. Купівельна спроможність населення.

3. Розподіл грошових доходів у суспільстві (децильний коефіцієнт стратифікації, індекс Джині).

4. Калорійність і структура місячного раціону харчування, середнє споживання основних продуктів харчування, співвідношення з раціональними нормами харчування.

5. Динаміка і рівень цін на продукти харчування. Зміна вартості продовольчого кошика.

6. Розвиненість інфраструктури торгівлі продуктами харчування, структура роздрібної торгівлі.

Для характеристики потенціалу агропромислового комплексу регіону пропонується використання таких показників:

1. Рівень і структура виробництва найважливіших видів продукції рослинництва і тваринництва та продуктів харчування в динаміці (абсолютні значення і на душу населення). Урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби і птиці.

2. Стан матеріально-технічної бази АПК (парк основних видів техніки, знос основних фондів переробної промисловості, інвестицій в АПК). Показники фондо-, механо-, енергоозброєності сільськогосподарських і переробних підприємств.

3. Питома вага сільського господарства у валовому регіональному продукті.

4. Індекс співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію (диспаритет цін).

5. Питома вага витрат сільськогосподарських товаровиробників.

6. Стан соціальної інфраструктури села.

7. Розміри державної підтримки аграрного сектора.

8. Показники формування регіонального продовольчого фонду.

9. Наявність і стан природних ресурсів сільськогосподарського призначення (площі сільгоспугідь, внесення добрив, ерозійні процеси).

10. Фінансовий стан підприємств АПК.

Для характеристики експорту-імпорту продовольства в регіоні аналізуються такі показники:

1. Увезення-вивезення продовольчої продукції.

2. Самозабезпечення продовольством (частка імпортного продовольства і продовольства, увезеного з інших регіонів, у кінцевому споживанні регіону) за основними видами продовольчої продукції.

3. Відносини споживання продовольства на душу населення за рахунок регіонального виробництва до раціональних норм споживання за основними видами продуктів харчування.

Для оцінки якості продовольства в регіоні можливе застосування таких показників:

1. Обсяги виявленої продовольчої продукції, що не відповідає вимогам якості.

2. Вміст шкідливих речовин у проінспектованій продукції.

3. Відношення кількості продукції, забракованої органами контролю, до загальної кількості проінспектованої продукції.

Для характеристики продовольчої незалежності регіону в реальних умовах можна використовувати модифікований перший метод, при цьому в розрахунках враховуються не всі вироблені і спожиті в регіоні продукти харчування, а тільки ті, що входять до складу основних (життєво важливих) продуктів. Під такими продуктами розуміються продукти харчування, що традиційно виробляються на території України і є за структурою і обсягами основою харчового ринку населення.

Застосування загальноновизнаного межового значення рівня продовольчої незалежності у 20 % для характеристики стану продовольчої безпеки регіону може бути виправдане тільки для розвинених в аграрному відношенні регіонів, що мають достатній біокліматичний потенціал для виробництва всієї решти продуктів харчування. В інших випадках повинні розраховуватися безпечні рівні для кожної групи продуктів харчування з урахуванням можливостей економічно доцільного виробництва продукції даної групи в регіоні і наявності сталих міжрегіональних зв'язків у межах України з ввезення даної групи.

Найскладнішою видається кількісна оцінка якості продовольства,

оскільки результати виявленої в ході перевірок і інспекцій невідповідності вмісту в продуктах харчування шкідливих для здоров'я речовин нормативним споживанням або невідповідності продукції встановленим стандартам можуть бути використані для оцінки якості всієї продовольчої продукції тільки з певним ступенем похибки. При цьому найбільш застосовним показником (хоча він і характеризує загальну якість продовольства тільки побічно) може бути визнане відношення кількості продукції, визнаної органами контролю відповідною вимогам за якістю, до загальної кількості проінспектованої продукції.

Розрахований на основі описаного методу індекс продовольчої безпеки регіону IFS дає змогу охарактеризувати рівень продовольчої безпеки з метою аналізу динаміки його зміни і порівняння регіонів за цим рівнем. Недоліком даного показника є певна умовність визначення забезпеченості або незабезпеченості продовольчої безпеки регіону на його основі (при цьому очевидно, що чим вищий показник, тим кращий стан регіональної продовольчої безпеки). Оскільки у світовій науковій практиці для оцінки забезпеченості продовольчої безпеки найбільшого поширення набули порогові значення основних складових її чинників, доцільним є доповнення показника IFS низкою показників, для яких установлені такі порогові значення. Порогові значення чинників продовольчої безпеки визначаються залежно від національних демографічних і природно-економічних особливостей кожного регіону, при цьому як чинники можна взяти диференціацію доходів і споживання, середній рівень споживання білка тваринного і рослинного походження, рівень бідності й убогості, деградація особи і сім'ї, зростання смертності, зокрема дитячої, рівень середньої тривалості життя.

Остаточний висновок про стан регіональної продовольчої безпеки може бути зроблений тільки на основі комплексного аналізу всієї сукупності показників соціально-економічного стану домогосподарств, стану продовольчого ринку, всіх сфер агропромислового комплексу і природних ресурсів сільськогосподарського призначення регіону, а також міжрегіональної і зовнішньої торгівлі.

На основі визначення проблемних областей (для яких значення розрахованих показників найменші) повинні формулюватися пріоритетні напрями державного регулювання, визначатися цілі й методи їх досягнення в рамках системи забезпечення продовольчої безпеки регіону. Таким чином, аналіз показників, що застосовуються для характеристики стану продовольчої безпеки, є об'єктивною основою формування стратегії і тактики її забезпечення.

Література:

1. *Борщевський П.* Продовольча безпека країни : стан і тенденції / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Розбудова держави. – 2007. – № 1 – 6. –

С. 66–73.

2. *Власов В. І.* Глобальна продовольча проблема : [монографія] / В. І. Власов. – К., 2001. – 506 с.

3. *Воротін В. Є.* Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : [монографія] / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

4. *Губський Б. В.* Внутрішні та зовнішні фактори економічної безпеки України / Б. В. Губський // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1-2. – С. 75–79.

5. *Дегтяр А. О.* Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : [монографія] / А. О. Дегтяр. – Х. : Вид-во ХРІДУ НАДУ “Магістр”, 2004. – 224 с.

6. *Мостовий Г. І.* Агробізнес : державне регулювання : [монографія] / Г. І. Мостовий. – Х. : Основа, 2002. – 300 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2008 р.